

EL PATRIMONI
CARTOGRÀFIC
DE CATALUNYA

AGUSTÍN HERNANDO

....

EL PATRIMONI
CARTOGRÀFIC
DE CATALUNYA

....

 Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Arxiu Comarcal del Maresme

 efadós®

....

EL PATRIMONI
CARTOGRÀFIC
DE CATALUNYA

Primera edició: octubre de 2025

© del text: Agustín Hernando Rica

© d'aquesta edició:
Editorial Efadós
Arxiu Comarcal del Maresme
Associació de Bibliòfils de Barcelona

EDITORIAL EFADÓS
Carrer d'Edison, 3 · Nau A
Polígon Industrial les Torrenteres
08754 El Papiol (Barcelona)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
<http://www.efados.cat>

ARXIU COMARCAL DEL MARESME
Carrer d'en Palau, 32 · Can Palauet
08301 Mataró
Telèfon 937 582 459
acmaresme.cultura@gencat.cat
<http://cultura.gencat.cat/arxius/acm>

ASSOCIACIÓ DE BIBLIÒFILS DE BARCELONA
Carrer del Bisbe Cassador, 3
Plaça Sant Just
08002 Barcelona
<http://www.bibliofilscn.cat/>

Coordinació editorial:
Editorial Efadós

Assessorament lingüístic:
M. Neus Doncel Saumell

Disseny:
Editorial Efadós

Acrònim:
ANC (Arxiu Nacional de Catalunya)
BNF (Bibliothèque Nationale de France)
ICGC (Institut Cartogràfic i Geogràfic de Catalunya)

Hi col·labora:

ISBN: 979-13-87658-28-1
Dipòsit legal: B-14885-2025
Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics). www.cedro.org.

AGRAÏMENTS

Aquest llibre no hauria vist la llum sense l'obstinació i les gestions fetes per Pau Salvat, president de l'Associació de Bibliòfils de Barcelona. També han contribuït a la millora del projecte persones i institucions prestant algunes de les imatges que il·lustren les seves pàgines. Vull destacar el Département des Cartes et plans de la Biblioteca Nacional francesa; aquesta venerable secció i la seva pàgina web són sempre un gratificant oasi per a qualsevol persona interessada en la història de la cartografia. O la biblioteca de la Universitat de Berna (Col·lecció Ryhiner), on vaig tenir el plaer de contemplar l'existència d'un exemplar mural ignorat. També l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, dipositari de la col·lecció de mapes més gran de Catalunya i al qual hem d'agrair el fet d'haver posat la seva documentada cartoteca al servei de la societat; del seu fons digitalitzat he rebut alguns dels exemplars que il·lustren el llibre. Les segueix l'Arxiu Nacional de Catalunya i el Centro Geográfico del Ejército de Madrid. Les esmentades fonts són secundades per la col·lecció formada pel meu enyorat amic Jordi Estruga, l'afició del qual ens va vincular i amb qui vaig tenir el plaer de compartir anhels continguts aquí; a la seva família i al fotògraf que va immortalitzar la seva col·lecció, Jordi Vidal, dec igualment l'ajuda prestada amb algunes rares reproduccions. A tots ells, de nou, el meu agraïment més sincer.

L'obra consta de dues parts. Ambdues tenen orígens, aspiracions i significats diferents. La primera, de sis capítols, la formen aportacions l'embrió o l'antecedent de les quals ja havia estat donat a conèixer en diferents fòrums a persones interessades en la història de la cartografia o la documentació cartogràfica. Als col·legues que em van convidar a presentar aquestes primícies, de nou, el meu reconeixement. La incessant atenció prestada al tema m'ha permès millorar-les i m'ha aconsellat reunir-les per facilitar el seu accés i la lectura per part del públic interessat. Com advertiran les persones

més sagaces, són textos que condensen quatre dècades de treball laboriós, una etapa diferent de la sorgida després de la difusió cobrada per les noves tecnologies de la comunicació i la política de difusió dels fons cartogràfics atresorats per institucions culturals.

La segona part o annex, pensada per a les persones curioses i poc familiaritzades i ensinistrades en la lectura d'aquestes imaginatives metàfores del territori, està dedicada a donar a conèixer i sentir com a propi un destacat patrimoni cultural, una *terra incognita* de la qual no teníem certeses quan començàrem a explorar-la i recórrer-la, fent-nos preguntes com quina seria la primera i ignorant el veritable significat de cadascuna d'elles. L'admiració sentida cap a aquesta monumental primícia, una creació intel·lectual audaç, documentada i seductora, m'ha acompanyat durant tots aquests anys, i ho continuarà fent amb l'esperança de revelar secrets que amaga zelosament. El misteri de la seva indiferència o l'absència d'estima social, conjuminats amb els estralls causats per la política de sigil adoptada pels successius monarques, són incògnites que resten per aclarir. Totes aquestes qüestions han anat alimentant el meu desig de conèixer el seu esdevenir i esbrinar les circumstàncies que van propiciar la creació de cadascun dels seus testimoniatges. El resultat és la presentació d'aquest singular patrimoni cultural impregnat de certeses i d'interrogants, que confiem que desperti l'interès en altres persones perquè continuïn apreciànt-lo i explorant els seus significats.

Només em resta agrair a l'editor Jaume Campderrós i a l'eficient personal d'Efadós l'entusiasta acollida al projecte i la cura posada en la seva publicació, amb els quals comparteixo el compromís de dotar del màxim protagonisme i visibilitat el testimoniatge gràfic que legitima i documenta el llibre. I a Alexis Serrano, director de l'Arxiu Comarcal del Maresme, les seves eficaces gestions.

PRESENTACIÓ

Cada poble té la seva pròpia història de la cartografia, il·lustrada i atresorada en la successió d'imatges heretades.

L'estampació del primer mapa o imatge cartogràfica de Catalunya, a més de proclamar la seva existència i sobirania, va brindar als seus patrocinadors –governants i administradors públics– la possibilitat de conèixer i explorar com era el país, i així poder-ne fer una gestió millor i més eficaç. I a la societat, amb la seva reiterada visualització i estudi, imaginar la morfologia que oferia el seu escenari, descobrir els seus principals trets naturals i humans, apreciar les qualitats estratègiques que reuneixen els seus confins, veure la ubicació i les distàncies que separaven les seves poblacions o comarques i respondre a una multitud d'interrogants sorgits amb la nostra existència, aspiracions i anhels de mobilitat. Amb el seu disseny i publicació al començament del segle XVII, Catalunya passava a ser la primera regió espanyola a disposar d'una imatge cartogràfica mural, circumstanciada, i una de les primeres de tot Europa.

Encara ignorem les circumstàncies que van propiciar la creació d'aquest primer retrat, d'aquesta imatge que ha inspirat i emulen totes les posteriors. Un dibuix que reflecteix l'existència d'una precoç i eloqüent sensibilitat territorial, i també l'assumpció dels principis cartogràfics més avançats que presideixen i guien la seva construcció. Sabem que estava acabat a l'última dècada del segle XVI i que es va procedir a la seva estampació i difusió pública el 1606, any en què van arribar a Barcelona els primers exemplars. El gravat i l'estampació es van efectuar a Anvers, als Països Baixos, principal focus productor i proveïdor d'imatges cartogràfiques de tot Europa en aquell moment. Sorprenentment, la

seva arribada i disponibilitat no va despertar un eco sonor i entusiasta en la societat catalana, ja que no tenim notícies reveladores de la seva existència, consulta o possessió, tant en llocs oficials o administratius com en estances particulars. Sabem per catàlegs comercials publicats a l'estranger que aquest monumental exemplar es va vendre fins a finals del segle XVIII. D'aquesta primera imatge en conservem quatre reproduccions, totes elles custodiades en biblioteques europees. I una sola evidència de la primera estampació.

Amb la seva invenció, Catalunya passa a disposar d'un instrument representatiu de la seva identitat política, històrica i geogràfica, cosa que aferma la seva existència entre la comunitat de pobles peninsulars i convida la societat a conèixer els diversos atributs del seu territori. És una imatge que, amb la seva contemplació i reiterat ús, entre altres efectes, contribueix a forjar la identitat espacial i el sentit de pertinença a una comunitat, a més d'inspirar i dotar les persones de la imaginació geogràfica amb la qual prenen les seves decisions espacials, una qualitat de la nostra personalitat i talent que coneixem com a «cultura geogràfica».

La seva existència sí que va despertar l'interès d'altres geògrafs europeus, que van aprofitar la seva riquesa informativa per publicar-ne rèpliques inspirades en la seva informació i l'estil de presentació. Aquestes còpies es van difondre inserides en els atles, una altra de les reeixides creacions difoses en el transcurs del Renaixement i que va permetre a les acabalades elits polítiques i socials conèixer com era el món que habi-

Afalagadora cartel·la engalanada amb la personificació de cinc virtuts que l'autor dedica a Catalunya. A la part superior contemplem la glòria i la fama que distingeixen el seu poble, acompanyades del seu talent o saber. I a la part baixa, la seva fortalesa i el temor que infon als seus enemics, qualitats evocades amb la columna i el cap de medusa. Solemnitzen les dades documentals del mapa, com ara el títol –*Cataloniæ Principatus*–, el nom de l'autor –T. C. Lotter– i la ciutat on es va estampar –Ausburgo. Com molts altres, no incorpora la data –c. 1730.

taven i contemplar el mosaic de països que el formaven. Entre les representacions que evoquen i documenten aquest nou orbe es troba la imatge de Catalunya, cosa que va permetre a les persones curioses explorar i descobrir la seva geografia, assimilar l'abast de les informacions que llegia o ponderar les notícies que rebia, contribuint a prendre les decisions que consideraven més idònies o eficaces. Cal assenyalar, com ens recorda Cervantes al Quixot, que era la manera de viatjar que practicava la noblesa, contemplant i imaginant sobre els mapes successives experiències. Aquesta pròspera indústria cartogràfica es va establir, primer, als Països Baixos i, després, a París, des d'on comencen a propagar-se les primeres imatges de Catalunya a mitjan segle XVII, després de la signatura del Tractat dels Pirineus (1659). Aquesta producció cartogràfica, pels serveis informatius que prestava a la societat, com la impremta, es va anar expandint i va arrelar en altres països europeus, des d'Anglaterra fins a Itàlia o Alemanya, escenaris dels quals procedeixen algunes de les estampes de Catalunya que formen part del nostre patrimoni cultural.

L'interès despertat pel mapa de Catalunya es va intensificar amb la successió de notícies i episodis bèl·lics sorgits sobre el seu territori en el transcurs dels segles XVII i XVIII. La preocupació apareguda a tot Europa explica que les classes poderoses reclamessin la seva possessió i consulta amb la finalitat d'assimilar l'abast de les batalles lliurades pels exèrcits francesos o les campanyes o desembarcaments de tropes aliades contra ells, i estar-ne al dia. Aquests exemplars reflecteixen en les seves cartel·les el clima de confrontació bèl·lica a començaments del segle XVIII i l'alineament dels seus dissenyadors amb motiu de la Guerra de Successió a la corona espanyola.

L'arribada de monarques borbònics al tron d'Espanya, amb el nomenament de ministres il·lustrats que aspi-

raven a millorar i regenerar l'economia del país, va propiciar el dibuix i la publicació de mapes de Catalunya al nostre país. Aquestes necessitats van obligar a bandejar la política de sigil practicada pels Àustries i van permetre a la societat catalana accedir a la informació geogràfica publicada a Catalunya, conscienciant-se gradualment de la importància del mapa en la presa de decisions territorials. Aquesta demanda explica el creixement que experimenta la seva publicació, amb l'aparició per primera vegada de tres exemplars a Barcelona i un a Madrid. Aquests exemplars van gaudir d'una dilatada presència entre nosaltres més enllà d'aquest segle i es nota la seva influent empremta durant tot el segle XIX. Les seves limitacions topogràfiques i geomètriques van frenar la presa de decisions territorials relacionades amb la incipient modernització del país o la seva articulació administrativa o comarcal. Aquesta apressant necessitat explica la redacció del projecte elevat a les autoritats militars de Barcelona, en el qual se sol·licita l'aprovació de l'aixecament d'un mapa geomètric de Catalunya a imatge del que els estats veïns ja tenien o miraven d'obtenir, tema al qual dediquem l'últim capítol de la primera part del llibre.

No hi ha dubte que el patrimoni cartogràfic de Catalunya constitueix un llegat cultural summament atractiu i digne de ser conegut per la societat, que ha de gaudir de la seva contemplació i descobrir els nombrosos mèrits que atresora, intel·lectuals, artístics, tècnics, polítics o socials. La successió d'imatges que presentem a la segona part constitueix una invitació a contemplar i seguir la petja deixada per la primera, la publicada el 1606, amb l'audàcia i l'enginy mostrats pels seus creadors, fins al començament d'un nou aixecament iniciat a mitjan segle XIX i conclòs un segle després. Tots els mapes publicats abans del segle XX són clars deutors i epígons del primer exemplar, encara que l'ignorin.

Capítol I
*‘Cataloniae
descriptio’*

La primera imatge
cartogràfica de
Catalunya estampada
el 1606

12

- Visibilitzar com és Catalunya. La precoç invenció d'una imatge molt evocadora i influent

15

- El mapa mural publicat a Anvers. La ‘Nova Principatus Cataloniae Descriptio’

17

- El meticulós procés que va precedir el dibuix del mapa

21

- Les còpies estampades en un plec. Unes mostres que van contribuir a donar a conèixer l'existència de Catalunya

29

- Conclusions

35

Capítol II
**Imatges
cartogràfiques
de Catalunya
aparegudes en
el transcurs
del segle XVIII**

De la dependència
a l'emancipació

38

- Presentació. La identificació d'un patrimoni i la creació d'uns sabers. Els significats del mapa de Catalunya

39

- L'estima mostrada al mapa de Catalunya com a estampa històrica, gravat artístic o testimoni documental d'una cultura

43

- El mapa com a repertori de dades geogràfiques. Imaginar com és Catalunya i visualitzar-ne els atributs territorials

48

- El mapa com a expressió política, testimoni social i creació cultural

61

- Conclusions

71

Capítol III
**La raresa
d'un llegat
cartogràfic**

Els mapes de
Catalunya
de F. G. Jollain (1694)
i J. Harris (1705)

74

- El patrimoni cartogràfic de Catalunya i la raresa d'alguns dels seus exemplars

75

- El mapa de Catalunya publicat per F. Gérard Jollain. Promoure l'autoestima i l'orgull d'una societat

77

- L'exemplar gravat per John Harris. El valor documental de les composicions cartogràfiques

82

- Conclusions

85

Capítol IV
**La ‘planta
geographica’
de Catalunya
delineada per
Josep Aparici
(1720)**

Una imatge
al servei de la
societat i de les
institucions
catalanes

86

- Presentació. La disponibilitat d'un mapa de Catalunya

87

- Semblança de Josep Aparici. Un geògraf dotat d'una dilatada experiència territorial

91

- La informació geogràfica de Catalunya que trasllada al mapa

95

- Conclusions

99

Capítol V
**La imatge de
Catalunya
dibuixada pel
geògraf Tomás
López (1776)**

- Presentació. La imatge cartogràfica d'un escenari territorial

101

- Les peculiaritats que té el mapa. Una imatge i les seves tres estampacions

105

- Les cultures que inspiren i guien la seva construcció. Sabers geogràfics i la seva expressió gràfica

109

- Circumstàncies i significats que amaga la imatge. Motivacions, audiències i efectes produïts amb la consulta del mapa

119

- Conclusions

123

Capítol VI
**Reduir
la complexitat
territorial a la
claredat del mapa**

La proposta de
reconeixement de
Catalunya presentada
per Agustí Canelles
(1816)

124

Annex
**Elenc d'imatges
cartogràfiques
estampades
de Catalunya**

146

Capítol I

‘Cataloniæ descriptio’

La primera imatge
cartogràfica de Catalunya
estampada el 1606

PRESENTACIÓ

La sorpresa causada i la veloç propagació que cobren les notícies sobre els descobriments geogràfics produïts en el transcurs dels segles xv i xvi obliguen les elits europees a consultar els mapes i a conscienciar-se dels avantatges que ofereixen com a recurs informatiu, com a instrument en la presa de decisions espacials i com a expressió d'una sobirania. A aquest procés cultural contribuirà l'àvida acollida dispensada, primer, a la versió llatina de la *Geographia* heretada de Ptolemeu, amb el seu repertori de mapes de l'orbe conegut pels antics que es va anar enriquint amb altres de nous; després, a una nova i actualitzada antologia cartogràfica, el *Theatrum Orbis Terrarum*, obra apareguda als Països Baixos el 1570. L'assídua consulta de sengles creacions, amb la pausada visualització dels diversos escenaris que formen l'orbe, va permetre als seus mandataris assimilar com era el món que habitaven i on es trobaven els seus nous països. Per a les autoritats de l'època, els mapes representaven un privilegiat accés a coneixements territorials que fins aleshores no tenien.¹

¹ BUISSET, David. *La revolución cartográfica en Europa, 1400-1800. La representación de los nuevos mundos en la Europa del Renacimiento*. Barcelona: Paidós, 2004.

Aquesta incessant apreciació del mapa com a recurs informatiu va estimular la creació d'imatges de nombroses sobirania, polítiques i religioses, i va permetre descobrir com era el seu escenari i quina era la ubicació de les seves poblacions. Sabem que Catalunya té un documentat mapa manuscrit del seu territori des de l'última dècada del segle xvi, encara que ignorem les circumstàncies i els protagonistes que el van idear i van dur a terme el seu precoç dibuix. Aquest dibuix serà esplèndidament i minuciosament estampat a Anvers el 1606 i Catalunya agafarà visibilitat als ulls curiosos de tot Europa. Des de llavors serà el símbol de la seva sobirania i la representació de les singularitats que té el seu escenari, el repertori de dades geogràfiques més ric i fiable al qual es pot accedir.

En els paràgrafs següents assenyalarem la importància i els mèrits que acredita aquesta brillant iniciativa, seguits dels treballs duts a terme per elaborar aquest primer mapa de Catalunya. El projecte va culminar feliçment amb el dibuix, l'estampació i l'accés social a la seva informació, i va contribuir a propagar l'existència de Catalunya. Totes les imatges aparegudes posteriorment es van inspirar en aquest model i el van secundar, cosa que revela la precocitat de la seva cultura i del seu arquitecte.

Primer mapa de Catalunya estampat en un plec (37 × 47 cm) inserit en les últimes edicions del *Theatrum Orbis Terrarum*, una cèlebre i co-bejada antologia cartogràfica creada pel flamenc Abraham Ortelius (1527-98), la primera aparició de la qual es va produir el 1570. Aquesta imatge constitueix una versió reduïda de la plasmada en el mapa mural estampat per J. B. Vrients el 1606, una ostentació documental difícil de superar per la frondositat i la precisió de les dades territorials exposades; també, pel seu prodigiós gravat i l'exquisida ornamentació que llueix. És un eloqüent testimoni de l'existència de Catalunya i una invitació a passejar-s'hi i conèixer com és el seu vast escenari.

VISIBILITZAR COM ÉS CATALUNYA

La precoç invenció d'una imatge molt evocadora i influent

Tal com consta anotat en el *Dietari* de l'Antich Consell Barceloní, el dimecres 12 d'abril del 1606 es van repartir entre les autoritats de la ciutat de Barcelona exemplars d'un magnífic mapa mural de Catalunya que acabava de rebre's.² Era un precís i detallat retrat del Principat el gravat i l'estampació del qual havien estat confiats a Jan Baptist Vrients (1552-1611), comerciant d'estampes establert a la ciutat d'Anvers (Països Baixos). Amb aquesta imatge cartogràfica de Catalunya, de la qual són deutores totes les posteriors, incloses les dissenyades avui dia, es culmina una iniciativa cartogràfica de la qual ignorem qui van ser els principals actors. L'únic exemplar que es conserva de la primera estampació està dipositat a la Biblioteca Nacional de París.³

L'arribada d'aquesta nova i imponent imatge a Catalunya no sembla que despertés gaire entusiasme, ja que és silenciada per cronistes, autoritats i personalitats interessades en la cartografia, coneixedores de les

virtuts informatives i instrumentals que té el mapa, una invenció de la qual ningú va voler sentir-se orgullós, ni en va reclamar la paternitat ni el reconeixement. Ha estat recentment quan s'ha donat a conèixer la seva existència, difosa gràcies a la seva aparició en catàlegs, exposicions i estudis. En canvi, des dels seus inicis va ser molt més coneguda la primera rèplica d'aquesta imatge, estampada en un plec, inserida en les últimes aparicions del *Theatrum Orbis Terrarum* d'Abraham Ortelius (1527-98), comercialitzat durant la seva segona etapa (1602-12) per J. B. Vrients, editor i propietari de les planxes durant aquests anys. La rica i precisa informació geogràfica que conté, amb els matisos retòrics i ornamentals introduïts per successius cartògrafs, es plagiarà i difondrà en els plecs dels atlas més cèlebres de la història, els editats per membres de les famílies d'I. Hondius i G. Blaeu, establiments aixecats a la ciutat d'Amsterdam, en el transcurs del segle XVII. Fins i tot a Espanya se n'arribarà a estampar una rara rèplica (Pellicer, 1643).⁴

2 «Dimecres XII [abril 1606]: En aquest die los deputats trameren als consellers un mappa de Cathalunya que ara de nou per orde del dits deputats se es impresa en Italia (sic) y un altre ne han trames al virrey.» *Manual de Novells Arbits vulgarmente apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. VIII, 1603-1609, p. 268, (Barcelona, 1899).

3 Bibliothèque Nationale de France; Département des Cartes et plans. Sig.: Ge DD 5896.

4 *Descripcion / del Principado de Cataluña / y Condados de Rosellon y Cerdania / Dedicada / A Don Fran(cis)co de Villanueva Tejada / Cavallero delorden de Santiago / Por / Don Ioseph Pellicer de Tovar / Cronista Mayor de su / Magestad*. Madrid, 1643: 38, 5 × 49. Es coneix l'existència de tres exemplars d'aquesta imatge, un a la Biblioteca Nacional de España, un altre a l'Arxiu Nacional de Catalunya i un exemplar inserit en un atlas, en mans privades.